

**From
the People of Japan**

**Канцеларија за помоћ и обнову
поплавлених подручја**

*Empowered lives.
Resilient nations.*

United Nations Development Programme

CRISIS PREVENTION AND RECOVERY

**REZULTATI FOKUS GRUPNOG ISTRAŽIVANJA
I VODIČ ZA ŽENE U KRIZNIM INTERVENCIJAMA**

ROD, KRIZA I KRIZNI MENADŽMENT

Rezultati fokus grupnog istraživanja i Vodič za žene u kriznim intervencijama

Beograd, 2015

ROD, KRIZA I KRIZNI MENADŽMENT

Grupa autora:

Rod, kriza i krizni menadžment:

Rezultati fokus grupnog istraživanja i Vodič za žene u kriznim intervencijama

Za izdavača:

Boban Stojanović

Autorke:

Gordana Subotić

Irena Korićanac

Izdavači:

Udruženje DeaDia

Udruženje Parada ponosa Beograd

Lektura i korektura:

Marijana Stojčić

Prelom i dizajn:

Adam Puškar

Tiraž:

500

Štamparija:

Standard 2, Beli potok

ISBN: 978-86-80494-00-5

*Publikacija je rezultat projekta Osnažene da reaguju: Znam, mogu, umem!
Udruženja Dea Dia iz Kovačice i Parade ponosa iz Beograda*

Uvod:

Pojam krize.....	5
------------------	---

Prvo poglavlje: Krizni menadžment

Rod, kriza i krizni menadžment.....	9
Žene nisu samo žrtve – žene su aktivne nositeljke promena.....	13

Drugo poglavlje: Psihološki aspekti krize

Uticaj katastrofa i masovnih nesreća na psihološke aspekte čoveka.....	15
Najvažniji pojmovi.....	17
Psihološke reakcije na traumatične događaje.....	21
Ko je ko u pomažućim profesijama.....	23
Osnovne preporuke – ličnost koja leči.....	25
Krizne intervencije – preporuke za rad.....	27
Posebno osetljive grupe za rad.....	31

Treće poglavlje: Poplave i vanredno stanje u Srbiji 2014. godine

Rezultati fokus grupnih diskusija.....	33
--	----

Dodatak

Istraživačka pitanja.....	37
---------------------------	----

Literatura.....	39
-----------------	----

Postoje različite definicije kriza. Kriza je neželjeni događaj koji uvek ozbiljno ugrožava kontinuiranu egzistenciju (Muller), neočekivana, egzistencijalno ugrožavajuća i prividno bezizlazna situacija koja ugrožava vrednosti, ciljeve i resurse (Becker). Kriza ispoljava karakteristike opasnosti i vremenskog pritiska (Ford). Kao takve, krize se mogu manifestovati na različitim društvenim nivoima ali ono što im je zajedničko (bilo da su to političke, ekonomske, organizacione ili krize izazvane prirodnim nepogodama i dešavanjima), su neočekivanost, nespремnost i vremenski pritisak (Novak, 2001: 41). Veliki broj teoretičara/ki i praktikanata/kinja bavili/e su se pojmom i izvorom kriza, i ono na čemu se uvek instira je da krize moramo razlikovati od katastrofa i konflikata zbog njihove prirode.

Jack Welch (2005) je opisao obrazac prema kome se većina kriza odvija:

- krize se pojavljuju iznenada i odmah kreću prema svojim raspletima,
- postaju sve veće i brže i nikada ne možete biti sigurni gde će se konačno zaustaviti,
- ono u što možemo biti sigurni/e je da će se na kraju ipak zaustaviti. Ishod će biti neugodan, ali jednog će dana završiti i život će normalno teći dalje.

Lerbinger¹ deli krize na osam tipova:

1. Prirodne krize (poplave, zemljotresi, uragani, tornada, itd)
2. Tehnološke krize (ljudski faktor, tehnologija i zagađivanje)
3. Konfrontacione krize (pobune, konfrontacije sa vladama ili interesnim grupama)
4. Zlokošne krize (kriminal, ekstremne taktike neprijateljstva)
5. Krize čiji su uzroci propusti u organizaciji (prevare, korupcija, loš menadžment)
6. Krize usled nasilja na radnom mestu (ilegalno postupanje prema radnicima/cama)
7. Krize nastale usled glasina (namerno plasiranje netačnih informacija u javnost)
8. Teroristički napadi i krize čiji je uzrok čovek (nelegalni akti sa ciljem da se izazove strah).

¹ Otoo Lerbinger, 1997, The crisis manager: Facing risk and responsibility Mahwah, NJ: Erlbaum.

Krizni menadžment je relativno novo polje menadžmenta i bavi se planiranjem odgovora i akcija institucija i građana/ki u slučajevima pretnji pojedincima/kama, grupama ili organizacijama. Situacije kojima se krizni menadžment bavi nisu svakodnevne situacije, stoga rešavanje ovih situacija zahteva primenu posebnih zakona, tj. Zakona o vanrednim situacijama² (u daljem tekstu Zakon). Zakon definiše vanredne situacije kao „stanje kada su rizici i pretnje ili posledice opasnosti po stanovništvo, životnu sredinu i materijalna dobra takvog obima i intenziteta da je za njihovo ublažavanje i otklanjanje neophodno (pored redovnih) upotrebiti i posebne mere, snage i sredstva, uz pojačan režim rada.“

Zakon o vanrednim situacijama uređuje:

- delovanje, proglašavanje i upravljanje u vanrednim situacijama;
- sistem zaštite i spasavanja ljudi, materijalnih i kulturnih dobara i životne sredine od elementarnih nepogoda, tehničko-tehnoloških nesreća – udesa i katastrofa, posledica terorizma, ratnih i drugih većih nesreća;
- nadležnosti državnih organa, autonomnih pokrajina, jedinica lokalne samouprave i učešće policije i Vojske Srbije u zaštiti i spasavanju prava i dužnosti građana, privrednih društava, drugih pravnih lica i preduzetnika u vezi sa vanrednim situacijama;
- organizacija i delatnost civilne zaštite na zaštiti, spasavanju i otklanjanju posledica elementarnih nepogoda i drugih nesreća;
- finansiranje; inspekcijski nadzor; međunarodna saradnja i druga pitanja od značaja za organizovanje i funkcionisanje sistema zaštite i spasavanja.³

Zaštita i spasavanje predstavljaju sistem reagovanja u vanrednim situacijama. Izgradnju tog sistema obezbeđuje Republika Srbija, a u njemu učestvuju brojni državni organi i nedržavni subjekti - kao subjekti sistema zaštite i spasavanja, sa određenim funkcijama i zadacima.

Sistem zaštite i spasavanja definisan je Zakonom kao deo sistema nacionalne bezbednosti integrisani oblik upravljanja i organizovanja subjekata sistema zaštite i spasavanja na sprovođenju preventivnih i operativnih mera i izvršavanju zadataka zaštite i spasavanja ljudi i dobara od posledica elementarnih

² Republika Srbija, Zakon o vanrednim situacijama, Sl. glasnik RS, br.111/2009, 92/2011 i 93/2012

³ Ibid, Član 1

nepogoda (u koje spadaju i poplave) i drugih nesreća, uključujući i mere oporavka od tih posledica.

Subjekti sistema zaštite i spasavanja su:

- organi državne uprave, organi autonomne pokrajine i organi jedinica lokalne samouprave;
- privredna društva, druga pravna lica i preduzetnici (dalje: pravna lica);
- građani/ke, grupe građana/ki, udruženja, profesionalne i druge organizacije.⁴⁵

Krizni menadžment je deo nauke o bezbednosti i kao takav sastavni je deo pojma nacionalne bezbednosti, s obzirom da se bavi zaštitom svih referentnih objekata bezbednosti u jednoj državi.

Pojam katastrofe

Prema Zakonu o vanrednim situacijama, katastrofa je elementarna nepogoda ili druga nesreća i događaj koji veličinom, intenzitetom i neočekivanošću ugrožava zdravlje i živote većeg broja ljudi, materijalna dobra i životnu sredinu, a čiji nastanak nije moguće sprečiti ili otkloniti redovnim delovanjem nadležnih službi, organa državne uprave i jedinica lokalne samouprave, kao i nesreća nastala ratnim razaranjem ili terorizmom.⁶ Katastrofe mogu biti uzrokovane od strane prirode i od strane čoveka. Prirodne katastrofe uključuju vulkanske erupcije, zemljotrese, ciklone, epidemije, suše, nedostatak hrane, dok katastrofe uzrokovane ljudskim faktorom mogu biti eksplozije, izlivi hemikalija u prirodu i zagađivanje životne sredine, vazduha, vode i zemljišta kao i hrane.⁷

4 Paragraf lex, Stručni komentar Reagovanje u vanrednim situacijama izazvanim katastrofalnim poplavama, http://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/280514/reagovanje_u_vanrednim_situacijama_izazvanim_katastrofalnim_poplavama.pdf

5 Republika Srbija, Zakon o vanrednim situacijama, Sl. glasnik RS, br.111/2009, 92/2011 i 93/2012

6 Ibid, Član 8

7 WHO, Gender and Health in Disasters, 2002

Rod, kriza i krizni menadžment

“Žene i muškarci su deo istog društva, koje, kao što znamo ne garantuje da imamo ista prava, obrazovanje i opcije za upravljanje u „normalnim“ pa ni u kriznim situacijama.”⁸

„Čula sam da su bili da evakušu neke ljude koji žive u kućama ovde blizu Dunava, kod nas Roma niko nije došao. Evo, vi ste prve koje ste pitale da li je neko dolazio i da li nam nešto treba otkad su počele poplave.”⁹

Nauka o bezbednosti podrazumeva određivanje **bezbednosne pretnje** i objekta koji je ugrožen kako bi bezbednost bila najefikasnije pružena. Država, kao i državne institucije u svakoj situaciji krize i katastrofe, moraju da odrede referentne objekte bezbednosti i njihove potrebe i da prema tome planiraju akcije i programe, kao i uključivanje iskustva referentnih objekata u rešavanje. Kao što su ljudska prava morala biti posmatrana kroz prizmu roda, kako bi se uključila iskustva polovine svetske populacije, tako i u situacijama krize i katastrofa, u planiranje bezbednosti moraju biti uključena iskustva žena i devojaka, kao i marginalizovanih i ranjivih grupa (Roma/kinja, osoba sa posebnim potrebama i LGBT populacije).

Rod je društvena kategorija koja označava društveno konstruisane norme, ponašanja, aktivnosti i attribute koji se pripisuju muškarcima i ženama u jednom društvu. Koncept javne politike koji je popularno nazvan **gender mainstreaming** doprineo je uvrštavanju iskustava, znanja i interesa žena i muškaraca u društvene akcije, politike i programe i zakone kako bi se sprečila nejednakost u političkoj, ekonomskoj i društvenoj sferi.

Krajnji cilj *gender mainstreaming*-a trebalo bi da bude rodna jednakost. Međutim, kao što to UNDP navodi, **rod ne treba da se odnosi samo na žene**. Muškarci dečaci, žene i devojke različitih godina i društvenog i ekonomskog položaja imaju različite probleme i potrebe,¹⁰ koje bi država i institucije trebalo da ispituju, i uzmu u obzir pri određivanju referentnih objekata bezbednosti i planiranju politika zaštite u situacijama kriza i katastrofa.

⁸ United Nations Development Program, 2010, Gender and Disasters (<http://www.undp.org/content/dam/undp/library/crisis%20prevention/disaster/7Disaster%20Risk%20Reduction%20-%20Gender.pdf>)

⁹ Esmeralda, Romkinja iz okoline Obrenovca

¹⁰ Ibid

Na primer, četrnaest puta je veća verovatnoća da će žene i deca stradati u prirodnoj katastrofi nego odrasli muškarci. Prva statistička analiza efekta prirodnih katastrofa na životni vek žena i muškaraca (studija urađena na uzorku od 4605 prirodnih katastrofa koje su se desile u 141 zemlji pokazala je da žene najčešće prve stradaju, kao i da je smrtnost veća u državama gde je društveni položaj kao i ekonomska prava žena lošiji u odnosu na muškarce). Prema iskustvima žena širom sveta pokazalo se da nije rod, već **rodna nejednakost** ono što **žene stavlja u nepovoljniji položaj i čini naročito ranjivim u situacijama vanrednih situacija kriza i katastrofa**.¹¹

Nije iznenađujuće da su rodne različitosti uočljive u studijama o krizama, volonterskim i aktivističkim akcijama, komunikaciji za vreme kriza, podeli rada u vremenima kriza i katastrofa, kao i post-traumastkom stresnom poremećaju i strategijama prevazilaženja (videti Fothergill, 1996).¹² Prema Meri Anderson, glavni uzrok ranjivosti žena u vanrednim situacijama kriza i katastrofa je to što su žene siromašnije od muškaraca, čine većinu nezaposlenih i podplaćenih lica, kao i zaposlenih u neformalnoj ekonomiji. Zakoni o nasledstvu, kao i tradicija, ugovoreni brakovi i patrijarhalno društvo konstatno pojačavaju zavisnost žena od muškaraca, bilo da su u pitanju muževi, braća, očevi ili sinovi. Sve ovo utiče na njihov podređeni položaj i nedovoljan pristup resursima i kao i oduzimanju moći da menjaju stvari. Tradicionalne uloge i njihove kućne obaveze ograničavaju mobilnost žena, a nemobilnost dalje ograničava njihove šanse da budu politički uključene u društvo, obrazovane, da imaju pristup informacijama i tržištima, što opet dalje ograničava i pojačava njihovu ranjivost. Ova se ranjivost odnosi na sve, pa i na situacije kriza i katastrofa.¹³ Shodno tome, različite društvene norme, tradicija i socijalni status stvaraju i definišu ranjivost žena, dece i starijih osoba u slučajevima kriza, vanrednih situacija i katastrofa.

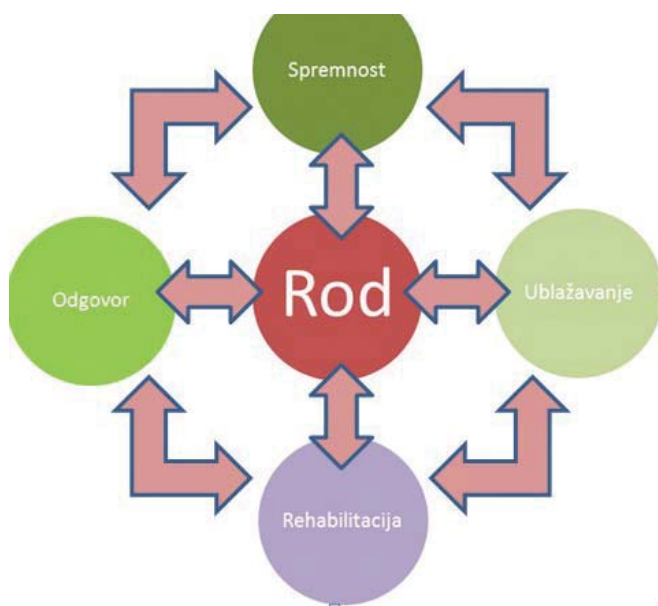
Polne, rodne, socijalne i društvene specifičnosti moraju biti uzete u obzir pri planiranju politika i mera za zaštitu u situacijama kriza i katastrofa. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, u institucijama sektora bezbednosti koje sprovode zakone i upravljaju krizama, kao i na mestima donošenja odluka većinu zaposlenih čine muškarci, zbog toga veoma je često da se potrebe žena

11 Farida Akhter, 1992, "Žene nisu samo žrtve," u Hossain et al (eds.), From Crisis to Development, str. 64

12 Fothergill u Elaine Enarson, 2000, Gender and Natural Disasters, Recovery and Reconstruction Department, Geneva, str.4

13 Mary Anderson, 1994, "Understanding the disaster-development continuum", in Focus on Gender, 2/1, u Ibid, str.5

i devojaka ne uzimaju u obzir pri sprovođenju zakona i zaštiti u toku i nakon kriza, vanrednih stanja i katastrofa.¹⁴

Slika 1. Rod u vanrednim situacijama kriza i katastrofa – faktori uticaja

Fakti

- Studija nakon ciklona 1991. godine u Bangladešu pokazala je da su mnoge žene i deca umrli u svojim domovima zbog toga što su čekali muževe/očeve da se vrate kućama kako bi bili evakusiani/e.¹⁵
- Za vreme zemljotresa koji se desio 2005. godine u Pakistanu i koji je odneo 73000 života, žene su bile u kućama, dok su muškarci bili u polju. Nakon zemljotresa UN je zabeležio veliki broj žena paraplegičarki zbog izloženosti rušenja kuća i povreda za vreme poplava.¹⁶
- Na Haitiju, nakon zemljotresa prijavljen je ogroman broj silovanja i napada u kampovima.¹⁷

14 WHO, Gender and Health in Disasters, 2002

15 World Health Organisation, Gender and Health in Disasters, 2002. Str. 2

16 Brookings-Bern Project on Internal Displacement, Protecting and Promoting Rights in Natural Disasters in South Asia: Prevention and Response, July 2009

17 Global Health Frontline News, http://www.ghfn.org/3-stories_videos-individual/haiti-rape-and-the-refu-

- Nakon uragana Katrina 2006. godine, istraživanje koje je sprovela organizacija International Medical Corps pokazalo je da je u kamp prikolicama za preživjele, rodno zasnovano nasilje veoma visoko, čak 53,6% veće od prosečnog na nivou svih država u SAD.¹⁸

- Prema izveštajima iz centara za socijalni rad u SAD, žene žrtve nasilja koje su ostale bez krova nad glavom su nakon katastrofe zvale počiniocima nasilja tražeći smeštaj.¹⁹

gees

18 IFRC, World Disaster Report 2007, Focus on Discrimination, 2007, <http://www.ifrc.org/Docs/pubs/disasters/wdr2007/WDR2007-English.pdf>, str. 123

19 World Health Organisation, Gender and Health in Disasters, 2002. Str. 3

Žene nisu samo žrtve – žene su aktivne nositeljke promena

Iako postoji mnoštvo podataka i istraživanja o nejednakom uticaju kriza, vanrednih situacija i katastrofa po žene, postoje istraživanja i analize koje pokazuju da su žene aktivne nositeljke promena u svojim zajednicama u toku i nakon kriza. Žene su prve na linijama kada se radi o odgovoru u momentima kriza i pružanju nege pogođenim članovima porodica.²⁰

Takođe, žene su te koje najlakše i najbrže progovore o efektima kriza, problemima sa kojim se suočavaju, strahovima i traumama, kao i emotivnoj i psihološkoj podšci koja je potrebna da bi se trauma izlečila.²¹

Krize mogu uticati i na promenu društvenih normi i rodni uloga žena samo kao negovateljica ili žrtava. To se desilo za vreme Drugog svetskog rata kada su žene preuzele teške poslove koje su radili muškarci koji su otišli u rat pa je nastala popularna priča o ženskom osnaživanju *Rosie the riveter*²² a i nakon uragana Mič u SAD.²³ Žene često preuzimaju teške poslove raščišćavanja puteva, kuća, učestvuju u spašavanju, itd. Međutim, zbog održanja društvenih normi, mediji ne prenose informacije o ženama koje su preuzele uloge muškaraca jer bi se time razbio kult muškog herojstva i zaštitništva.

Iskustva su pokazala da se žene lakše organizuju i mobilišu zajednice kako bi pomogle u kriznim i post-kriznim trenucima. Takođe, žene mnogo ozbiljnije shvataju upozorenja na katastrofe i bolje komuniciraju kroz svoje mreže sa prijateljima, porodicom i drugim članovima/cama zajednice od muškaraca.²⁴

20 Enarson and Morrow, 1998a:5 u Graham Tobin, Linda Whiteford. "The Role of Women in Post-Disaster Environments: Health and Community Sustainability", The Center for Disaster Management and Humanitarian Assistance, November 2001, str. 7, http://hsc.usf.edu/nocms/publichealth/cdmha/images/tobin_women.pdf

21 IRIN, Pakistan: Changed lives after the floods, 28 October 2010

22 History, <http://www.history.com/topics/world-war-ii/rosie-the-riveter>

23 Patricia Delaney, Elizabeth Shrader. Gender and Post-Disaster reconstruction: The Case of Hurricane Mitch in Honduras and Nicaragua, LCSPG/LAC Gender Team, The World Bank, January 2000, ftp://ftp.shef.ac.uk/pub/uni/academic/A-C/ar1mb/WB_GenderAndPostDisasterReconstruction.doc

24 Elisabeth Feris, When disaster strikes: women's particular vulnerabilities and amazing strengths, Brookings Institution, str.8

Uticaj katastrofa i masovnih nesreća na psihološke aspekte čoveka

Istraživanja pokazuju da prirodne katastrofe ili masovne nesreće mogu ostaviti ozbiljne i dugoročne posledice po mentalno zdravlje ljudi. Neki/e istraživači/ce ističu da ovakvi događaji mogu dovesti do razvijanja postraumatskih reakcija i sindroma ili drugih poremećaja poput anksioznog poremećaja ili depresije (Vlajković, 2009). Kako bi se obradili ovi sadržaji i izbeglo razvijanje dugoročnih posledica po mentalno zdravlje stradalih, **neophodno je da se razviju dobri sistemi psihološke podrške u koji će biti uključeni profesionalci/ke iz pomažućih profesija, ali i za tu priliku obučeni volonteri/ke.**

Kada pružamo psihološku podršku neophodno je da **uzmemo u obzir karakteristike samog događaja kako bismo mogli/e da procenimo šta su sve važni aspekti iskustva koje će ljudi kojima pomažemo imati.**

Razumeti iskustvo je ključno za razvijanje empatskog odgovora koji pomaže stradalima, poštuje njihovo iskustvo i lični doživljaj traumatičnog iskustva kroz koje su prošli.

Najvažniji pojmovi

Da bismo detaljnije govorili/e o psihološkim aspektima krize, važno je razumeti ključne pojmove koji se često koriste i najbolje definišu psihološki odgovor koji ljudska bića imaju na raspolaganju kada se dogode neželjeni stresori. U nastavku definišemo traumatu, složenu traumatu, krizu, stres i druge pojmove što će nam pomoći da razumemo osnovni mehanizam reakcije čoveka u teškim i izazovnim situacijama po psihu ljudi.

Trauma je jedan od centralnih pojmova u kliničkoj psihologiji i psihoterapiji. Veliki broj definicija i pristupa svedoči o važnosti ove teme i njenoj upotrebljivosti u svakodnevnom radu kliničkih psihologa/škinja, psihoterapeuta/kinja i drugih stručnjaka/kinja. Trauma se u okviru psihoanalitičke paradigme definiše kao „rast draži koje osoba nije u stanju da obradi u uobičajenoj jedinici vremena.“ (Fenišel, 1961 prema Vlajković, 2005). Nemogućnost da se organizam rastereti u kratkom vremenskom intervalu na uobičajen način, te vrati u stanje homeostaze, može voditi razvijanju simptoma traumatske neuroze. Već u prvim definicijama ističe se da je intenzitet draži koji dovodi do razvijanja ovakvih simptoma vrlo individualan i da će način na koji se osoba bori sa spoljašnjim događajima biti različit u zavisnosti od konstitucionalnih faktora, trenutne psihičke ekonomike, mogućnosti motornog rasterećenja u situaciji traume, kao i količine i vrste ranijih postiskivanja (Vlajković, 2005). Dakle, **važno imati na umu pri pružanju pomoći stradalima, da će svaka osoba imati sopstveni doživljaj i u skladu sa tim i sopstvenu reakciju na događaje** koje se često kose sa onim što su naša očekivanja da ćemo zateći kada se sretnemo sa traumatizovanom osobom, porodicom ili zajednicom.

Traumatu definišemo kao životni događaj koji pred osobu i mehanizme prevladavanja koje je do tada razvila, postavlja zadatak koji ona u tom životnom trenutku nije u stanju da kognitivno i emotivno obradi na uobičajen način, tj. koristeći postojeće psihološke mehanizme. Psihološka struktura je pred izazovom i mora da se prilagodi novonastalim okolnostima. Traumatični događaj može biti izolovana, pojedinačna situacija, ali i kontinuirana izloženost pretećim stimulusima i događajima koje osoba percipira kao teške i preteće. **U novijoj literaturi postoji zalaganje autora, predvođenih Judith Lewis Herman (2010) i drugim koji se fokusiraju na humanizam u najširem značenju te reči i koncept ljudskih prava, a rade sa marginalizovanim populacijama**

poput žrtava trgovine ljudima ili porodičnog nasilja, da se istakne potreba za formiranjem pojma složena (eng. Complex) trauma.

Složena trauma je termin koji je uveden kako bi se opisale psihološke posledice dramatičnih iskustava koje osoba preživi, a za koje je odgovorna druga osoba, tj. deo su nekog međuljudskog odnosa. U tom slučaju pojam traume i njenih psiholoških posledica, onako kako je trauma definisana u psihologiji, ne može u potpunosti da obuhvati i opiše takvo iskustvo i psihološke posledice koje ono ostavlja. O složenoj traumi govorimo onda kada su se traumatična iskustva nadovezivala jedna na druge i/ili kada su traumatični događaji posebno dramatični i neočekivani te se mogu izjednačiti sa torturom (Korićanac, 2013). Najvažnija razlika između *traume* i *kompleksne traume* je u tome što je trauma iskustvo koje na ličnost ne utiče menjajući je strukturalno, dok kompleksna trauma menja ličnost, njenu strukturu i može za posledicu imati dramatične promene poput smanjena kapaciteta za izgradnju bliskih odnosa sa drugim ljudima, sposobnosti da se osoba veže i izgradi odnos poverenja (Herman, 2001). Dakle, kada je neko dug vremenski period bivao izložen nemilim događajima ili je trauma izazvao neko u koga je osoba imala poverenja, kao i kada se traumatični događaji nadovezuju jedan na drugi bez mogućnosti da se obrade na psihološki konstruktivan način osoba može imati ozbiljne posledice po sopstvene kapacitete da se afektivno veže za nekoga, osvari dobre odnose i pristupi sa poverenjem u bliske ljude.

Ovde treba istaći stav Judith Lewis Herman i Verene Kast da je pogrešno posmatrati traumatska iskustva kao nešto što je strano svakodnevnom iskustvu, baš zbog toga što je veoma retko da danas osoba nema neko traumatično iskustvo (Kast, 1998; Herman, 2001). Sa druge strane, intenzitet psihološke reakcije na trauma, ne nužno ali u većini slučajeva, upravo je proporcionalan težini iskustva u kome se osoba nalazila (Vlajković, 2005; Herman, 2001). U činjenici da je trauma bliska svakom ljudskom biću leži veliki potencijal za promenu i empatiju, pa ipak neobrađena lična trauma psihoterapeuta može biti značajan kamen spoticanja u radu (Kast, 1998). Zbog svega navedenog je neophodno uvesti pojam složene traume kako bi se dodatno naglasila specifičnost ovog iskustva, a samim tim i psihološke posledice koje je moguće očekivati. Jedan od najsnažnijih argumenata u prilog ovoj potrebi je činjenica da je neophodni psihološki i psihijatrijski tretman traume i kompleksne traume posve drugačiji, različiti su ciljevi tretmana. Ova priča se dalje usložnjava zbog univerzalnosti

ljudskog iskustva koje je Irvin Jalom definisao kao jedan od lekovitih faktora u grupnoj psihoterapiji (Jalom, 1980; 2005). Jalom u činjenici da čovek ima ograničen broj emocija i da broj kombinacija emocija i intenziteta reakcije nije nepresušan, vidi veliki potencijal za empatsko reagovanje na traumu i pružanje psihološke podrške u svakom međuljudskom odnosu. U tom smislu, svako traumatsko iskustvo treba posmatrati kroz prizmu identičnih posledica koje na osobu potencijalno može da ostavi, ali će od mnogih faktora, kao što su ličnost osobe, prethodna iskustva, objektivna i subjektivna procena težine traumatskih događaja i simboličko značenje događaja za osobu u velikoj meri uticati na intenzitet i trajnost posledica.

Traumatični događaj može biti izolovana, pojedinačna situacija, ali i kontinuirana izloženost stimulusima i događajima koje osoba percipira kao teške i preteće. Svako naglo izvlačenje osobe iz uobičajenog konteksta predstavlja određeni nivo psihološke traume i može ga pratiti čitav spektar psiholoških reakcija koje zahtevaju pojačanu psihološku podršku porodice, okruženja i stručnjaka. Velike društvene krize i prirodne katastrofe koje neretko podrazumevaju nasilno ili prinudno izmeštanje većeg broja ljudi iz svojih kuća, prati veoma složena psihološka reakcija. Kada se tako nešto dogodi dve su uobičajene reakcije; aktiviraju se odbrambeni mehanizmi i osoba postaje vroma fokusirana na preživljavanje brine o sebi i svojim najbližima i zajednici, ili dođe do naglog urušavanja psihološkog sistema i tada osoba nije u stanju da uradi čak ni osnovne radnje koje su neophodne da bi preživela. Spolja gledano osoba se "zamrzne" ili izrazito depresivno reaguje.

U današnje vreme teško je govoriti o životu bez **stresa**. Psihologija stres definiše kao stimulus koji remeti ravnotežu u organizmu (Vlajković 2008). Dakle spoljašnja situacija ili doživljaj onog što se dešava remete ravnotežu organizma. Osoba je uznemirena i doživljava intenzivne emocije. Stres može biti pozitivan i može uticati na napredak i razvoj, ali i negativan. Negativni stres, tj. distres, kada se kontantno oseća u dužem vremenom period izaziva trajnije promene i vodi ka razvijanju psihosomatskih tegoba.

Psihološka kriza je relativno nov pojam u psihologiji. Kao i prethodna dva osvrće se na nesklad neravnotežu između zahteva sredine i kapaciteta čoveka u datom momentu. Kriza je period posle samog događaja kada čovek mora da iskoristi sve svoje odbrane da bi se zaštitio. Danas krizu najčešće doživljavamo

i kao šansu za razvoj. Ranije je smatrano da osobu u krizi treba dovesti u ravnotežu. Danas smo skloni da verujemo da je šteta ne iskoristiti momenat krize za razvoj ličnosti, samospoznaju i napredak.

Tugovanje je psihološki proces koji sledi gubitku. To je proces u kome osoba mora pomiriti ono što zna, a to je da je izgubila nešto što joj je bilo važno, sa onim što oseća, poput tuge, neverice, odbijanja da se prihvati realnost itd. (Arambašić, 2005). Frojd je tugovanje definisao kao „emocionalni i samotani proces u kom se onaj koji tuguje mora povući iz sveta kako bi se mogao odvojiti od objekta. Tugovanje znači podeljenost, jer u isto vreme postoji potreba za odustajanjem od odnosa ili situacije, stanja koje je izgubljeno kako bi se povukla nazad energija uložena u odnos, sa druge strane, želja da se održi povezanost.“ (Saks, 2000). Po Bolbiju to je instinktivan, univerzalan odgovor na odvajanje sa ciljem održavanja povezanosti (Bolbi, 2011). Moulis daje obuhvatnu, opisnu definiciju procesa tugovanja:

Strukturalna, emocionalna, misaona, društvena i duhovna promena koja je posledica gubitka bliske osobe ili drugog gubitka, a koja stvara promenljiv, razvijajući, celoživotni odnos onim što je izgubljeno, to je iskustvo koje menja život i ne sadrži samo elemente patnje i bola, već kako predstavlja sećanje na izgubljeno sadrži i zadovoljstvo, povezanost i slavlje. (Moules, 1998).

Iz različitih definicija tugovanja se može zaključiti da autori tugovanje definišu kao proces i ističu promene koje iskustvo gubitka donosi u život. Mnogo je pisano i o željenom ishodu samog procesa. Kao najpoželjniji ishod autori definišu vraćanje na uobičajeno psihološko i socijalno funkcionisanje (Arambašić, 2005; Payni i saradnici, 2000; Jalom, 1980). Ipak, ovakve definicije ne uzimaju u obzir da ljudi često nisu u stanju da se vrate na pređašnji nivo funkcionisanja, a ako uzmemo u obzir savremene definicije krize, koje podrazumevaju da je kriza i šansa za psihološki rast, onda ovako nešto ne treba ni da bude cilj. U skladu sa ovim stavom, cilj tugovanja jeste „preživeti“ gubitak, prihvatiti promene koje donosi i integrisati izmenjenu verziju sebe u novi društveni kontekst u kome više nema preminule osobe (Arambašić, 2005). Ovo jasno govori da psihologija danas snažno stoji iza stava da je svaka trauma šansa za razvoj, za spoznaju sebe i promenu na bolje.

Psihološke reakcije na traumatične događaje

Kao što je ranije pomenuto, krize iziskuju reakciju. Psiha je pozvana da reaguje i da se bori. Da bi se ovo dogodilo, osoba mora da uloži napor, da potroši energiju jer mehanizmi koje svakodnevno, automatski koristi sada ne daju željeni rezultat. Organizam prolazi kroz stanje šoka i tada osoba ne veruje šta se dogodilo i nije u stanju da oseća emocije. Ova faza traje kratko i smenjuje je faza intenzivnih neizdiferenciranih emocija koje iz osobe mogu izlaziti kao bujica. Osoba oseća bespomoćnost, strah, ispituje realnost i traži rešenja. U ovoj prvoj fazi mogu se očekivati i bes i ljutnja, jer ljudi ponekad na taj način pokušavaju da uspostave osećaj kontrole. **Veoma je važno na ovu ljutnju ne odgovriti ljutnjom već razumevanjem i prihvatanjem.** Stradali mogu biti konfuzni i u stanju šoka koje prati nemogućnost da se fokusiraju kada im nešto govorite i često nisu u mogućnosti da obrade ni najjednostavnije informacije i poštuju jednostavna uputstva. Preporuka je da **sve važne informacije dobiju u pisanoj formi ili da im se u nekoliko navrata ponove.** Gledano sa strane, može delovati kao da ne poštuju uputstva ili da su nezahvalni, ali je važno razumeti da je psiha toliko preplavljena sadržajima da ih je nemoguće procesuirati i da **kognitivni aparat i mišljenje ne funkcioniše na uobičajen način.**

Veoma je važno u radu sa ovim ljudima **obratiti pažnju na očuvanje dostojanstva**, tako da pronalaženje dobre mere između saosećanja i poštovanja iskustva, te očuvanje ponosa i integriteta pokazuje najbolje rezultate. U ovoj fazi je dovoljno **razgovarati sa osobom, ostvariti odnos poverenja i dati priliku osobi da ispriča voju priču ukoliko oseća potrebu.**

Volonteri/ke svih profesija mogu proći kratku, fokusiranu obuku za reakcije u krizi kako bi pomogli. Ovo je važno jer je nemoguće dobiti stručnu pomoć za veliki broj ljudi i kada se dogode katastrofe, svaka podrška je dobrodošla i dugoročno može prevenirati ozbiljne mentalne poremećaje.

U sledećoj fazi, akutna kriza je prošla, postaje jasno da niko više nije životno ugrožen, osoba ima informaciju o šteti i gubitcima, nalazi se u kampu za zajednički smeštaj ili je na drugi način izolovana iz svog uobičajenog okruženja. Polako se vraća osnovni, bazični osećaj kontrole. Minimum ovog osećaja je potreban da bi bilo moguće osobu psihološki podržati. Kriza i dalje traje, ali je moguće pružati podršku u vidu kriznih intervencija koje podrazumevaju

razumevanje i kanalisanje teških emocija, podržavanje osobe da ispriča svoju priču (narativ) i slanje poruke da osoba nije sama. Važno je razumeti da u danima posle katastrofe ljudi često pokazuju zahvalnost jer su živi i na sigurnom i mogu ostavljati utisak da je sada sve u redu i da su prevazišli i obradili trauma iako psihološke reakcije na preživljeni stres tek treba očekivati.

Nakon ove faze u nedeljama posle događaja osobe mogu ispoljavati veliki broj simptoma koji se direktno povezuju sa događajem. Emocije su naglašene, a osoba često ne može da prepozna sebe. Ljudi mogu biti razdražljivi, ljuti, tužni, ansiozni, hiperaktivni, mogu imati nagle promene raspoloženja, biti izrazito fokusirani na traumatične događaje ili odbijati svaki razgovor o događaju. Dešava se da imaju problem da se koncentrišu, da im se čini da nešto sa načinom na koji misle nije u redu. Mogu se osećati napušteno. Javlja se mnogo problema u međuljudskim kontaktima, konflikti ili odbijanje da se odvoje od svojih voljenih. Pojačava se potreba za alkoholom ili upotreba droga. Javlja se i agresivno ponašanje i nasilje. Ovo je period kada osoba shvata šta se dogodilo i ulazi u proces tugovanja koji će trajati u dužem vremenskom period po događaju. **U ovoj fazi dublji nivoi stručne pomoći se preporučuju, u zavisnosti od problema koji su nastali od inteziteta posledica, preporučuje se razgovor sa psihologom/škinjom, pregled psihijatra/ice, kontinuirani rad u grupu, psihoterapija ili grupe samopomoći.** Tada je neophodno da intervencije vode profesionalci/ke koji/e mogu da procene koja je vrsta pomoći neophodna.

Veoma je važno **razlikovati uloge koje svaki od profesionalaca/ki u pomažućim profesijama** ima, kako bi i volonteri/ke mogli/e imati ideju šta od pomoći da preporuče osobi.

Ko je ko u pomažućim profesijama

Psijijatar/psijijatrica je lekar/ka sa specijalizacijom. Njegov/nje posao je da dijagnostifikuje poremećaje koristeći postojeće sisteme klasifikacije mentalnih bolesti. On/ona je jedini/a od nekoliko stručnjaka/kinja koji/e smeju prepisivati i predlagati lekove. Nije obučena/a za savetovanje i psihoterapiju, kao ni za procene ličnosti na osnovu psiholoških testova ili dubinskog intervjua.

Psijilog/psijilološkinja je obučena/a da koristeći testove procene ličnosti, inteligencije, opservacije itd. obavi procenu ličnosti i različitih psiholoških sposobnosti koju kasnije psijijatar/rica koristi kako bi dao/la dijagnozu. Psijilog/kinja je obučena/a za savetovanje kako mentalnih bolesnika/ca tako i opšte populacije u oblasti različitih razvojnih i akcidentnih kriza koje su propratni deo svakog života. Nije obučena/a da pruža psihoterapijske usluge i preporučuje lekove.

Psijioterapeut/psijioterapeutkinja je stručnjak/inja koji/a je u okviru svog modaliteta ovladao/la teorijama i tehnikama koje pomažu osobama da prevaziđu različite tegobe čija je osnova psihološka. Psijioterapijske usluge mogu koristiti i za razvoj različitih veština i kapaciteta osobe, kao i za razumevanje obrazaca i problema u međuljudskim odnosima. Samo su psijioterapeuti/kinje obučeni/e da pružaju kontinuiranu uslugu psihološkog savetovanja i psijioterapije sa ciljem da se postigne promena koja je kao cilj postavljena na početku tretmana. Psijioterapeuti/kinje nisu obučeni/e za davanje procena ličnosti, kao ni za preporuku tretmana medikamentima.

Međusobna saradnja stručnjaka/kinja i jasno poznavanje svojih profesionalnih kompetencija osnova su i neophodan minimum za dobrobit klijenata/kinja i pacijenata/kinja. Međutim, treba istaći da je u vremenu krize veoma važno osloniti se na volontere/ke koji mogu da pruže osnovnu psihološku podršku i kriznu intervenciju i time doprinesu saniranju i prevenciji ozbiljnijih i dalekosežnijih posledica katastrofa i nesreća po psihu preživelih.

Osnovne preporuke – ličnost koja leči

Iako je veoma važno poznavati psihološke teorije i razumeti dinamiku ličnosti, savremena istraživanja pokazuju da je ličnost pomagača ono što je lekovito (Jalom, 1980). Dobronamernost i iskrenost u želji da se pomogne čoveku koji je u nevolji su univerzalni jezik koji svaka osoba razume. **Poželjne osobine i veštine** su sledeće:

- potrebno je da pomagač/ica ume da sluša;
- da ume da uspostavi odnos poverenja;
- da bude strpljiv/a i ne osuđuje;
- da nema predrasude ili da bude svestan/na svojih predubeđenja;
- da prihvata emocije koje osoba ispoljava, imenuje ih i pruži siguran prostor u kome se osoba oseća prihvaćenom ma šta osećala;
- da izbegava fraze poput: *Biće sve u redu* ili *Nemojte da plaćete*, uteha tog tipa je kontraproduktivna;
- da ostane prisutna i pruži osobi ono što joj je potrebno;
- da bude otvorena i direktna, pita osobu šta joj je potrebno;
- da bude dobronamerna;
- da vodi računa o sebi i svom mentalnom zdravlju;
- da ne sažaljeva, već da saoseća;

Krizne intervencije – preporuke za rad

U trenucima krize veoma je važna podrška i razumevanje. **Stav koji sa sobom nosi poruku: Tu sam i želim da pomognem je lekovit.** Preporučuje se **aktivno slušanje i stvaranje atmosfere sigurnog prostora.** Da bi se izgradilo poverenje **potrebno je vreme**, većina ljudi vam neće odmah poveriti sadržaje koje žele da ispričaju. U početku je važno **jasno se predstaviti i objasniti svoju ulogu.** Ovo je važno i da biste postavili granicu, sačuvali sebe jer definisanje zašto ste tu, šta imate na umu da uradite podrazumeva i da ste rekli šta nije vaša uloga i koja su vam ograničenja. Kada se predstavite i **dozvolite osobi da vas pita ono što je interesuje o vama i vašoj ulozi,** pokušajte da vodite razgovor u formi opšteg intervjua. Pitajte osobu odakle je, koliko ima godina, sa kim je tu, kako joj se čini prostor. **Od opštih pitanja u zavisnosti od toka razgovora treba voditi ka specifičnim pitanjima** u skladu sa potrebama osobe. Nekada će ljudi odmah pošto se predstavite poželeti da kažu sve što im je na umu i rado će prihvatiti vašu pomoć. Ipak, većina ljudi će zahtevati period prilagođavanja na vas, a neki će vas i direktno odbiti ili čak omalovažavati to što radite.

Važno je da kao pomagač/ica ne izgubite iz vida da je psihološka slika ljudi sa kojima radite kompleksna i da im treba vremena da se naviknu na ono što imate da ponudite. Neki, pak, nikada neće to prihvatiti.

Za izgradnju poverenja, ali i zbog delikatnosti situacije, **važno je da poštujuete dogovore i ispunite obećano.** Takođe veoma je važno da **ne obećavate nešto što prevazilazi vaše zadatke ili što ne možete da ispunite.** Osobe koje su preživele katastrofu su nesigurne i poljuljana im je struktura. Pokušajte da **poštujete vreme dolaska i da se pojavite kad god ste rekli da ćete doći.** Ukoliko ste sprečeni, treba da objasnite onima koji su vas očekivali zašto niste došli i da se izvinete. Veoma je važno, posebno kada je osoba doživela katastrofu izazvanu drugim ljudima, da ljudi koji pomažu poštuju ova pravila i time polako vraćaju poverenje koje može biti poljuljano nesrećom koju su doživeli ali i povratiti doživljaj predvidivosti.

Kada izgradite odnos poverenja sa ljudima, možete biti direktniji i postaviti pitanja za koja je po vama važno da budu odgovorena. **Sasvim je u redu da pitate, ali i da ostavite prostora osobi da ne odgovori.** Neka od pitanja mogu izazvati intenzivne emocije. Preporuka je da ostanete uz osobu i **ne ponavljate fraze poput *Biće sve u redu ili Nemojte plakati. Dovoljno je da tada kažete: U redu je, tu sam za vas.*** Ovakva intervencija uvažava emocije i šalje poruku da je osoba u sigurnom prostoru gde se poštuju i prihvataju njene potrebe i emocije. Nekada je veoma teško ostati sa osobom ili porodicom koja doživljava intenzivne neprijatne emocije poput duboke tuge, straha i bespomoćnosti. Pomagači misle da nemaju šta da ponude ako ne intervišu i ne daju interpretacije, ali se pokazalo da je jedino lekovito i dovoljno **biti tu za osobu dok proživljava teške emocije i dok se bori sa onim što je preživela.** Možete biti sasvim iskreni i reći: ***Vidim da vam je teško, ne mogu ni da zamislim kako se osećate, ali tu sam da ne prolazite kroz to sami.***

Kada ste **dobronamerni** možete direktno postaviti sva pitanja. Veoma često se desi da osoba hoće da razgovara o događajima za koje je pomagač/ica siguran/na da neće biti u stanju da razgovara o njima. Stradali/e mogu misliti da je njihovo iskustvo previše opterećujuće i pokušavati da zaštite pomagače izbegavajući neke teme. Kada ih pitate, dajete im odobrenje da o tome govore i šaljete jasnu poruku da ste spremni da čujete njihovu priču. U redu je i da ne možete da slušate neka iskustva, tada treba da kažete veoma otvoreno, da vi niste u mogućnosti da pomognete i da pozovete u pomoć kolegu koji jeste. **Važno je da priznate osobi da je u pitanju vaše ograničenje, kako biste izbegli da bude povređena misleći da vas je preopteretila teškim sadržajima.**

Osobe koje su preživele katastrofu imaju različite potrebe, **važno je da razumete sopstvena ograničenja i da postavite granicu tamo gde mislite da je važno.** Odgovornost podelite sa osobom sa kojom radite. **Važno je da u radu imate superviziju iskusnijih kolega/enica i da delite iskustva sa kolegama/enicama sa kojima radite.** Treba imati na umu da niko ne može da pomogne svima i **podelite posao sa kolegama/enicama u skladu sa tim gde će vaša pomoć imati najviše efekta.**

Važno je i da izbegnete sagorevanje i da se ne preopterete. Kada pomažete drugima, brinite o sebi, spavajte dovoljno, dobro se hranite i obezbedite sebi vreme za zabavu i odmor. Pomagači/ce neretko zaborave koliko je važno da oni/e budu dobro i da vode računa o sebi i sopstvenim potrebama. Budite svesni da radite dobru i korisnu stvar i nagradite sebe zbog toga. Učite iz svojih grešaka, ali budite ponosni/e na ono što radite i što ste postigli.

Posebno osetljive grupe za rad

Pri pomoći ljudima koji su stradali u nesrećama ili katastrofama, treba imati na umu da su oni istrgnuti iz svojih domova u veoma različitim životnim fazama kao i to da im nesreće prekinu normalne, redovne životne procese, akcidentne i razvojne krize itd. Dakle, ti ljudi nikada nisu samo stradali u nesreći, oni su osobe izvučene iz života u kojima se mnogo toga dešavalo. Neki ljudi su se razvodili, drugi patili za preminulim članom porodice, neko je pripremao venčanje dok je druga osoba pripremala porodicu da joj saopšti da je gej.

Dobar/dobra pomagač/ica možete biti samo ukoliko razumete društveni položaj i izazove koje određena društvena ustrojstva poput patrijarhata podrazumevaju.

Postoje grupe ljudi koji su zbog određenih karakteristika marginalizovani i njihova uloga nije u dovoljnoj meri prepoznata. Ove osobe samim tim vode dodatne životne "borbe" da budu prihvaćene, svakodnevno se bore protiv diskriminacije i njihovi životni putevi su komplikovaniji i teži od ljudi koji se uklapaju u ono što društvo postavlja kao normu, kao poželjno i "normalno". Nabrojaćemo neke od tih grupa i osvrnuti se na osnovne preporuke za rad kada im pomažete u krizi.

Žene i deca

Položaj žena i dece u krizama i katastrofama i patrijarhalnom sistemu poput našeg je opisan u uvodnom delu priručnika. Ovakav položaj podrazumeva da se rad ove grupe ne vrednuje u skladu sa opštim normama. Zbog toga žene i njihov doprinos nisu cenjene, pa i same prestanu da cene svoj rad i ne uočavaju doprinos koji imaju u zajednici. Ovakva slika se prenese i u kampove u koje se smeštaju ljudi koji su preživeli katastrofu. **Pri radu sa ženama je važno istaći važnost njihovog doprinosa i podržati ih, osnažiti u njihovim naporima.** Takođe, uzimajući u obzir statistiku i crne brojeve, veliki broj žena i dece trpi različite oblike nasilja, te je kriza koja one koji su nasilni ponekad podstakne na izraženije nasilje, ali i okruženje u kome veći deo ljudi dele prostore pa uoče devijantna ponašanja, pogodan da se nasilje prepozna i da se na njega

reaguje: **podrškom žrtvama i prijavljivanjem nasilnika.**

LGBT osobe

Osobe različitih seksualnih orijentacija koje nisu heteroseksualne su diskriminirane zbog svog izbora partnera/ke ili izražavanja seksualnosti na način koji društvo percipira kao neprihvatljivo. Sve ove osobe trpe nasilje i diskriminaciju i u kampovima u kojima su smeštene. **Važno je pružiti podršku, razumeti da svetska zdravstvena organizacija već dugo definiše ovu razliku ne kao poremećaj već kao normalnu varijaciju pri izboru partnera ili drugom vidu izražavanja rodnog identiteta i seksualnosti.** Lezbejke, gejevi, biseksualne osobe i transrodne osobe mogu biti u različitim fazama prihvatanja sopstvene seksualnosti i rodnog identiteta, raditi na svom identitetu ili se boriti protiv nasilja, neprihvatanja i diskriminacije i ovo su oblasti u kojima im je potrebna dodatna podrška. **Imajte na umu da postoje LGBT osobe koje su u "mirnoj fazi" procesa prihvatanja svoje seksualnosti ili su već završile ovaj proces, te im u toj oblasti nije potrebna podrška.** Ukoliko se ranije niste sreli sa osobom iz ove populacije i ne znate kako da postupite, **budite otvoreni i dozvolite osobi da vam objasni šta joj je potrebno i kroz koju fazu prolazi.** Nekada, kada vam neko kaže da je gej nema potrebu za dodatnom podrškom zbog toga već vam jednostavno skreće pažnju na za njega važan aspekt sopstvenog identiteta.

Romska zajednica

Romi/Romkinje su jedna od najviše diskriminiranih grupa u našem društvu. Diskriminaciju trpe i, na žalost, sa njom su naučili da žive od malena. U kampovima ih često osude da su lopovi, sklanjaju stvari kada oni uđu u sobu itd. **Važno je da kao pomagač razumete kompleksnu sliku ovog problema i dubinu diskriminacije i predrasuda vezanih za ovu grupu ljudi.** Veoma loša startna pozicija u životu utiče na to da kroz život neretko prolaze veoma teško osvajajući i osnovna prava koja se podrazumevaju. **Neophodno je pružiti dodatnu podršku kada su stradali u katastrofama i pokazati razumevanje za teškoće sa kojima se suočavaju, a koje će neizostavno biti deo života u kolektivnom centru.**

Poplave i vanredno stanje u Srbiji 2014. godine ²⁵

Tokom maja 2014. godine Srbiju su pogodile poplave koje su prouzrokovale štetu procenjenu na 1.532.000.000 evra, u kojima je život izgubila 51 osoba, od kojih se 24 utopilo (Vlada RS)²⁶. Poplavnim talasom najviše su pogođene opštine Obrenovac, Svilajnac, Paraćin i Krupanj, gde su, osim poplave, velike probleme i štetu prčinila i klizišta. Vlada Republike Srbije je 15. maja donela Odluku o proglašenju vanredne situacije zbog nastupanja elementarne nepogode – poplave (na osnovu člana 32. stava 3. Zakona o vanrednim situacijama, Sl. glasnik RS, br. 111/2009, 92/2011 i 93/2012), koja je na teritoriji čitave Republike bila na snazi do 23. maja. Prema zvaničnim informacijama Sektora za vanredne situacije, službe koje su reagovalе u vanrednoj situaciji (vatrogasci-spasioci, policija, Žandarmerija, Specijalna antiteroristička jedinica (SAJ), Protiteroristička jedinica (PTJ), Helikopterska jedinica, Vojska Srbije, Crveni krst, Gorska služba spasavanja i druge snage zaštite i spasavanja), izvršile su hitnu evakuaciju i spašavanje 31.879 ljudi iz pogođenih područja. Samo iz Obrenovca evakuisano je oko 25.000 ljudi. Evakuisani su bili smešteni u kolektivnim/prihvatnim centrima, ali i kod rodbine i prijatelja/ica.²⁷

Rezultati fokus grupnih diskusija

U Srbiji **ne postoji sistem praćenja posledica od katastrofa** (elementarnih nepogoda) koji bi uključio rodno osetljive pokazatelje tako da je veoma teško precizno utvrditi rodno uslovljene posledice, odnosno rodno uslovljene razlike u posledicama poplave na položaj muškaraca i žena.²⁸ Takođe, **ne postoje podaci o ulogama i aktivizmu žena (formalnom i neformalnom) u toku i nakon poplava.**

Prateći prošlogodišnje iskustvo tokom elementarnih nepogoda, žene su se pokazale kao kao akterke od ključnog značaja za efikasno reagovanje i ublažavanje rizika katastrofa. Prema tome, **cilj ovog fokus grupnog istraživanja je prepoznavanje i poboljšanje vidljivosti** ženskog angažmana u vandrednim situacijama, sticanje znanja o iskustvima žena nakon poplava u Srbiji, **sti-**

25 Višnja Baćanović, 2014, Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji u 2014. godini, str.7<http://www.osce.org/sr/serbia/135026?download=true>

26 Ibid, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/specijal.php?id=209591>

27 Ibid, Imejl korespondencija sa Sektorom za vanredne situacije od 17.07.2014.

28 Ibid, str. 12

canje znanja o iskustvima ranjivih grupa (LGBT i Romske populacije, osoba sa posebnim potrebama), zatim **motivacija za veće učešće žena u procesu donošenja odluka i podsticanje njihovog učešća i podizanje efikasnosti** u periodu tokom i nakon prirodnih katastrofa **u budućnosti** kroz Vodič za žene u upravljanju rizicima.

Istraživanje je zamišljeno kao eksplorativno, tako da nisu formulisane posebne hipoteze koje bi bile proveravane, već su formulisane grupe istraživačkih pitanja na koja su učesnice odgovarale na fokus grupnom istraživanju kako bi se stekao uvid u njihova mišljenja/iskustva u vezi sa kriznom situacijom.²⁹

U tri fokus grupne diskusije (dve u Beogradu i jedna u Kovačici) učešće je uzelo 28 žena iz opština Obrenovac, Umka, Lazarevac i Rakovica, Savski Venac, Stari grad, Zvezdara i Palilula, kao i mesta Padina, Debeljača, Crepaja i grada Pančeva. Starosna granica žena koje su uzele učešće u fokus grupnom istraživanju je od 26 do 55 godina starosti.

Od 28 žena koje su uzele učešće u fokus grupama, 16 njih su na neki način uključene u rad organizacija civilnog društva u svojoj okolini, dok nijedna nije politički angažovana (van angažovanja u okviru organizacije civilnog društva koje ne prepoznaju kao političko već kao humanitarno učešće).

Iako većina žena nije bilo direktno pogođeno polavama, skoro sve su na ovaj ili onaj način učestvovala u procesu odgovora, rehabilitacije i ublažavanja posledica. Žensko angažovanje koje je istaknuto kao veoma zastupljeno od strane učesnica je angažovanje humanitarnog karaktera, od prikupljanja pomoći, finansijskih sredstava, aktivizma preko društvenih mreža u cilju prokupljanja stvari i sredstava, pomoći u kolektivnom smeštajima oko sortiranja stvari, raspodele paketa sa hranom, odećom, kao i čišćenje i raskrčivanje prostora, pomoći starijim osobama, itd.

Od 28 žena, njih 5 je direktno bilo pogođeno poplavama, dok njih 10 ima bliske rođake, prijatelje/ice, poznanike/ke koji/e su bili/e direktno pogođeni/e poplavama. Žene iz obrenovačke opštine su istakle da postoje ženske organizacije³⁰ kojima je za vreme poplava uništen prostor kao i cela dokumentacija, i koje

²⁹ Pitanja su u Aneksu na kraju publikacije

³⁰ Ženski centar Obrenovac

imaju veliki problem da obnove prostor, s obzirom na to da ne postoji izdvajanje sredstava iz budžeta za ovakve vrste šteta, tj. njihov rad nije prepoznat kao značajan od strane države kako bi se uložila sredstva. Prema opisu učesnica, njihova „sudbina“ i nastavak rada sada zavisi od stranih donatora jer „država ne vidi jake ženske organizacije kao aktere koji pomažu ženama i ugroženima niti misle da je potrebna pomoć tim organizacijama“.

Jaki patrijarhalni normativi poput dodele ženskih poslova poslova poput izvršavanja fizičkih poslova čišćenja, raspakivanja stvari, pranja sudova i podele hrane, kao i pomoći starima su prepoznati kao problem od strane žena koje su bile smeštene u kolektivnim centrima. One su istakle da su se osećale „beskorusno“ pa su same uzimale poslove koji su im bili dostupni. Većina planiranja i „važnijih“ poslova, kako to učesnice opisuju bili su rezervisani za muškarce ili su oni morali biti „konsultovani“ oko njih.

Sve učesnice su se složile da su institucije bile nekoordinisane i nespremne na ono što se desilo, kao i da nisu znale šta treba da rade u slučajevima polava. Većina ne poznaje niti je čula za Zakon o vanrednim situacijama, u medijima nije bilo objašnjenja, objava o postupanju u slučajevima vanrednih situacija niti su na nivou opština postojale informacije o onome što ih je moglo zadesiti/zadesilo.

Kao osnovni i prvi oslonac učesnice su navodile porodicu i prijatelje/ice, koji su u najvećem broju slučajeva dolazili/e po njih. Samo je jedna učesnica bila evakuisana od strane spasilačkih službi i to 24 sata nakon objave vanrednog stanja u Obrenovcu. Ona je evakuaciju navela kao „slučajnu“ s obzirom da ona i njena porodica „nisu znali koji broj treba da nazovu pa su zvali policiju, jer je to jedini broj kog su mogli da se sete“. Policija ih je prebacila na Sektor za vanredne situacije i došli su na red na evaluaciju nakon skoro 24 sata provedenih na drugom spratu kuće. Kada su došli po njih, deca i žene su bili prvi evakuisani, dok su muški članovi porodice ostali da čekaju i došli u kolektivni smeštaj nakon više od deset sati. U ovom slučaju, možemo konstatovati da su spasilačke ekipe poštovale Zakon o vanrednim situacijama. Prema njihovim izjavama, muškarci su bili nespremniji da napuste domove, a kao glavni razlog nespremnosti navodili su vlasništvo nad imovinom, trud i rad uloženi u sticanje imovine. Kako je jedna učesnica navela „žene su više mislile na živote umesto na nepokretnosti, valjda zbog toga što se na njih ništa i ne vodi, a one su te koje rađaju i daju ži-

vot pa su stoga više osetljive na gubitak života“.

Odnos prema manjinskim grupama u kolektivnom smeštaju bio je najgori prema Romima/Romkinjama za koje su učesnice istakle da su „na mnogo načina bili diskriminirani“ od zahteva da se odvoje u poseban kolektivni smeštaj, optužbi da lažu da su iz Obrenovca kako bi uzeli/e pomoć i imali gde da žive „par meseci“, šikaniranja i uvreda da su „prljavi“ do deljenja pomoći među poslednjima, kao i nasilja. Prema svedočanstvima učesnica koje su pomagale u kolektivnim centrima, Romska deca su bila najviše diskriminirana, nakon čega su na meti bile Romske žene. Kao najveći problem kolektivnog smeštaja, žene su istakle nehigijenu, netrpeljivost i nestrpljenje ljudi zbog loše organizacije i nedostatak podrške ženama (naročito psihološke podrške) zato što su žene bile te koje su najviše pomagale jedna drugoj, deci i starijima. U kolektivnim smeštajima psihološku podršku su prema svedočanstvima učesnica, žene i stariji dobijali „od drugih žena koje su psihološkinje pa su same došle da volontiraju ili su poslate od strane neke ženske organizacije“. Kako kažu, nisu smele da se previše „žale“ kako ne bi dobile etiketu da su „lude“ od strane muških članova u kolektivnom smeštaju.

Prema svedočanstvima učesnica, društvene mreže su veoma doprinele širenju informacija o stanju na terenu, dok su mainstream mediji izveštavali o temi na „senzacionalistički“ način ističući snalažljivost žena (priča o starici koja je provela nekoliko dana na drvetu) a herojstvo muškaraca u uniformi, političara, policajaca, vojnika, itd. Prema njima, ženska iskustva i potrebe nisu bili u zastupljeni u medijima. Jedna učesnica je navela „nedostatak humanitarne pomoći koji je namenjen samo ženama“ misleći na higijenske pakete koji su namenjeni ženama i kao razlog za to navodeći da „nije bilo svesti o tome šta je potrebno ženama u kolektivnom smeštaju zbog toga što se mediji nisu bavili izveštavanjem na pravi i objektivan način o potrebama žena“. Politizacija humanitarne pomoći i angažovanja je navedena kao jedan od problema pri izveštavanju medija.

Sve učesnice su se složile da je neophodno uraditi vodič za postupanje/podršku ženama/deci u slučajevima kriza kako bi aktivistkinje i žene koje učestvuju u reagovanju, rehabilitaciji ili podršci u i van kolektivnih centara bile obučene za pravovremeno i stručno reagovanje u slučaju kriza. Takođe, primećeno je jako interesovanje za učešće na treninzima ovog tipa.

Istraživačka pitanja

1. Da li ste društveno/politički angažovane u svojoj sredini (radite ili saradujete sa organizacijama civilnog društva)?
2. Da li ste bile pogođene poplavama 2014. godine?
3. Da li imate poznanike/rođake/prijatelje koji su bili na ovaj ili onaj način pogođeni poplavama?
4. Kakva su vaša iskustva/iskustva prijatelja/poznanika/rođaka/prijatelja?
5. Ko vam je/im je najviše pomogao za vreme poplava? Ko je bio najveći oslonac?
6. Da li ste bile smeštene u kolektivnom smeštaju za vreme poplava?
7. Kakva su vaša iskustva iz kolektivnog smeštaja?
8. Kako vi vidite uloge/ponašanje muškaraca i žena u kolektivnom smeštaju?
9. Da li je pomoć bila senzitivna, tj. da li je i koliko bila prilagođena ženama/muškarcima, različitim pripadnicima manjinskih grupa?
10. Da li je bilo situacija netrpeljivosti prema različitim manjinskim grupama u kolektivnom smeštaju koje ste приметили/videli/čuli? Kakva su iskustva manjinskih grupa iz kolektivnog smeštaja?
11. Da li ste bile informisane o postupanju u slučajevima vanrednih situacija? Zakonu o vanrednim situacijama? Zaštiti i spasavanju?
12. Kako bi opisali razliku u iskustvima žena i muškaraca za vreme, u toku i nakon poplava?
13. Da li ste i na koji način učestvovali u prikupljanju pomoći za ugrožene?
14. Ukoliko uporedite isustva i izveštavanje medija, da li mislite da su mediji objektivno izveštavali o ženama/ženskom iskustvu/iskustvu manjinskih grupa za vreme poplava?
15. Da li je u kolektivnom smeštaju bilo ljudi koji su pružali psihološku podršku? Ako jeste, da li su to bile žene ili muškarci? Na koji način su bili angažovani?
16. Da li je u kolektivnom smeštaju bilo grupa za samo-pomoć? Ako jeste, ko ih je formirao? Da li su bile od koristi?
17. Da li mislite da bi bilo korisno upoznati žene o psihološkim i rodnim aspektima kriza i uraditi vodič/trening o postupanju i podršci za vreme kriza?

Literatura

- Arambašić, L. (2005): *Gubitak, tugovanje, podrška*, Zagreb: Naklada Slap
- Assistance, November 2001, str. 7,
- Bolbi, Dž. (2011): *Sigurna baza*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Brookings-Bern Project on Internal Displacement, *Protecting and Promoting Rights in Natural Disasters in South Asia: Prevention and Response*, July 2009
- Elisabeth Feris, When disaster strikes: women's particular vulnerabilities and amazing strengths, Brookings Institution, str.8
- Enarson and Morrow, 1998a:5 u Graham Tobin, Linda Whiteford. "The Role of Women in Post-Disaster Environments: Health and Community Sustainability", The Center for Disaster Management and Humanitarian
- Farida Akhter, 1992, "Žene nisu samo žrtve," u Hossain et al (eds.), *From Crisis to Development*, str. 64
- Fothergill u Elaine Enarson, 2000, *Gender and Natural Disasters, Recovery and Reconstruction Department*, Geneva, str.4 ftp://ftp.shef.ac.uk/pub/uni/academic/A-C/ar1mb/WB_GenderAndPostDisasterReconstruction.doc
- Global Health Frontline News, http://www.ghfn.org/3-stories_videos-individual/haiti-rape-and-the-refugees
- Herman, Dž. L. (2010): *Trauma i oporavak*, Beograd, Psihoplois
- History, <http://www.history.com/topics/world-war-ii/rosie-the-riveter>
- Honduras and Nicaragua, LCSPG/LAC Gender Team, The World Bank, January 2000, http://hsc.usf.edu/nocms/publichealth/cdmha/images/tobin_women.pdf
- Ibid, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/specijal.php?id=209591>
- IFRC, World Disaster Report 2007, Focus on Discrimination, 2007, <http://www.ifrc.org/Docs/pubs/disasters/wdr2007/WDR2007-English.pdf>, str. 123
- IRIN, Pakistan: Changed lives after the floods, 28 October 2010
- Kast, V. (1988): *Time to mourn: Growing Trough the Greif Process*. Eidnlsieden, Switzerland: Daimon Verlag.
- Korićanac, I. (2013): Zbornik radova: *Trgovina ljudima: trauma i psihoterapija*, Beograd, ASTRA
- Mary Anderson, 1994, "Understanding the disaster-development continuum", in Focus on Gender, 2/1, u Ibid, str.5
- Moules, Nancy (2010): International Connections and Conversations: *The Internalized Other Interview in Bereavement Work*, Omega, Vol. 62(2), str. 187-199

- Otoo Lerbinger, 1997, *The crisis manager: Facing risk and responsibility*, Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Paragraf lex, *Stručni komentar Reagovanje u vanrednim situacijama izazvanim katastrofalnim polavama*, http://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/280514/reagovanje_u_vanrednim_situacijama_izazvanim_katastrofalnim_poplavama.pdf
- Patricia Delaney, Elizabeth Shrader. *Gender and Post-Disaster reconstruction: The Case of Hurricane Mitch*
- Republika Srbija, Zakon o vanrednim situacijama, Sl. glasnik RS, br.111/2009, 92/2011 i 93/2012
- Republika Srbija, Zakon o vanrednim situacijama, Sl. glasnik RS, br.111/2009, 92/2011 i 93/2012
- Sacks, Anita M. (1998): Bereavement: A Special Disorder of Object Loss, *Psychoanalytic Psychology*, Vol. 15(2), str. 213-229
- United Nations Development Program, 2010, *Gender and Disasters* (<http://www.undp.org/content/dam/undp/library/crisis%20prevention/disaster/7Disaster%20Risk%20Reduction%20-%20Gender.pdf>)
- Višnja Baćanović, 2014, *Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji u 2014. godini*, str.7 <http://www.osce.org/sr/serbia/135026?download=tru>
- Vlaković, J. (2005): *Životne krize, prevencija i prevazilaženje*, Beograd, Žarko Arbulj
- World Health Organisation, *Gender and Health in Disasters*, 2002. Str. 2
- Yalom, I. (1980): *Existential psychotherapy*. New York, Basic Books.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

005.334:305-055.2(497.11)

СУБОТИЋ, Гордана, 1983-

Rod, kriza i krizni menadžment : rezultati fokus grupnog istraživanja i Vodič za žene u kriznim intervencijama / [autorke Gordana Subotić, Irena Korićanac]. - Kovačica : Udruženje Dea Dia ; Beograd : Udruženje Parada ponosa, 2015 (Beograd : Standard 2). - 40 str. : graf. prikazi ; 30 cm

Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 39-40.

ISBN 978-86-80494-00-5

1. Корићанац, Ирена [аутор], 1982-
а) Кризни менаџмент - Жене - Србија
COBISS.SR-ID 220630540

United Nations Development Programme

Bureau for Development Policy

One United Nations Plaza

New York, NY, 10017 USA

Tel: +1 212 906 5081

For more information: www.undp.org/

Copyright 2010, UNDP. Cover Photo by: DADO RUVIC / Reuters